

Методологічні основи аналізу факторів розвитку агропромислового комплексу регіону

В статті поглиблюються методологічні аспекти розвитку агропромислового комплексу регіону **регіон, агропромисловий комплекс, фактори розвитку**

В умовах здійснення радикальних економічних реформ в Україні зростає значення раціонального розміщення та інтенсивного розвитку агропромислового комплексу як важливої складової регіональної господарської системи. Цей розвиток забезпечує соціальне спрямування відтворювальних процесів, прискорює прогресивні трансформаційні зміни в економіці регіонів України. Необхідно відзначити, що на етапі переходу до ринкової економіки завдання щодо соціалізації регіонального господарського життя значно актуалізуються. Виходячи з цього, принципово важливим є розвиток методології дослідження територіальної організації міжгалузевих комплексів, зокрема, агропромислового комплексу регіону, виявлення існуючих у цій сфері проблем, обґрунтування напрямків розвитку і пошук шляхів вирішення нагальних проблем.

Проблемам формування сучасного АПК в регіонах України приділено увагу в працях А.С. Лисецького, П.П. Борщевського, П.І. Гайдуцького, Ю.П. Лебединського, П.Т. Каблука, Л.Г. Чернюк та ін. Проте, подальшого дослідження потребують фактори, які впливають на процес вдосконалення територіальної організації агропромислового комплексу, що і є метою даного дослідження.

Уся неоднорідна сукупність факторів, що впливає на розвиток територіальної організації агропромислового комплексу, може бути представлена двома групами факторів: екзогенними та ендегенними. Перша з них об'єднує фактори, які виступають як зовнішні відносно розвитку агропромислового комплексу території, а тому формують певний простір, в якому він функціонує. Друга – це внутрішні фактори, що тісно пов'язані з самою природою сільськогосподарських процесів у суспільстві та їх детермінованістю рівнем економічного розвитку. До їх числа слід віднести: потенційні можливості агропромислової сфери до структурної трансформації; професійно-кваліфікаційну готовність населення працювати в нових умовах господарювання; визнання рівнозначності форм власності об'єктів агропромислового комплексу.

За змістом і сферою впливу фактори можуть бути поділені на: нормативно-правові (правове, нормативне та інструктивне забезпечення розвитку агропромислового комплексу, гарантії невідчуження землі неправовим шляхом); демоекономічні (чисельність та структура населення, режим його відтворення та територіальні особливості розміщення); соціально-економічні (рівень та структура потреб населення у продовольчих продуктах, наявний рівень забезпеченості продовольчою продукцією); фінансово-кредитні (діюча система оподаткування, фінансування, кредитування, стабільність економічної кон'юнктури); організаційно-економічні (рівень розвитку ринкової інфраструктури, наявність конкуренції, механізми приватизації, інформаційне забезпечення); техніко-економічні (темпи оновлення матеріально-технічної бази галузей АПК).

Наведені фактори є взаємозалежними і такими, що суттєво впливають один на одного; з цієї причини їх розмежування є прийнятним лише для аналітичних цілей. В практичній діяльності спостерігається здебільшого кумулятивний результат їх

взаємодії. У випадку неузгодженості окремих факторів чи їх складових може відбутися загострення існуючих суперечностей чи можуть з'явитися небажані ефекти. За сучасної економічної ситуації істотно зростає значимість фінансово-кредитних факторів впливу на тенденції розвитку територіальної організації агропромислового комплексу, що пов'язано з новим етапом реформування цієї сфери. Очевидним є той факт, що визначення і обґрунтування найбільш дієвих факторів повинно спиратися не стільки на пошук універсальних типових рішень, скільки на виявлення внутрішніх мобілізаційних чинників, спроможних забезпечити піднесення та подальший розвиток цієї галузі господарювання.

Звичайно, за умов ринкової економіки рекомендується розглядати фактори ризику і нові можливості розвитку в таких галузях зовнішнього оточення: економічній, політичній, ринковій, технологічній, конкурентній, соціальній і міжнародній. Зміст цих факторів і методи їх аналізу досить повно розглянуті в спеціальній літературі [1,2], що дозволяє нам не зупинятися детально на їх розгляді. Відзначимо лише, що при дослідженні зовнішніх факторів, що впливають на розвиток соціальної інфраструктури будь-якого рівня, необхідно врахувати зміни в державній регіональній економічній політиці, і, насамперед, у визначенні місця і ролі центральних місцевих органів влади і управління. Ці положення розкрито в роботах М.Г. Чумаченка [3] та Концепції державної регіональної політики (затвердженої 23.10.2000 р.) [4]. У зв'язку з цим аналіз має показати, які перетворення передбачають головні напрямки регіональної економічної політики, а саме:

- розподіл власності по владній вертикалі і відповідне закріплення статусу територій різного рівня;
- обґрунтування напрямів спеціалізації територій, переліку галузевих і територіальних пріоритетів у розвитку регіонального господарського комплексу із закріпленням механізму реалізації соціально-економічної політики на кожному рівні господарювання;
- забезпечення пріоритетності розвитку загальнорегіональної інфраструктури (енергетики, транспорту, зв'язку, інформатики і т.д.);
- розмежування прав власності і використання доходів від власності, включаючи природні ресурси;
- перетворення податкової системи в багатоканальну на основі принципу "жоден з рівнів влади не є посередником іншого в здійсненні податкових повноважень стосовно громадян і юридичних осіб";
- реформування фінансової політики (підвищення частки регіональних коштів у консолідованому бюджеті, екстериторіальність усіх пільг по податках, право регіонів установлювати будь-які податкові ставки в межах коштів, зарахованих до власних бюджетів).

Децентралізація державної регіональної економічної політики дасть змогу реально включити агропромисловий комплекс в реформування на макроекономічному і мікроекономічному рівнях і радикально змінити систему управління соціально-економічними процесами. Останнє дозволяє вирішити проблему самоврядування на місцях, законодавча основа якої в даний час у країні налагоджується.

При аналізі зовнішніх факторів, що істотно впливають на регіональні об'єкти агропромислового комплексу, у центрі уваги слід поставити територіальні аспекти управління. Серед них виділимо такі:

- координація і розмежування повноважень між органами влади по вертикалі управління (регіональне місто – адміністративний район – територія – територіальна одиниця);
- розвиток соціально-політичних міжтериторіальних зв'язків з асоціаціями, союзами, об'єднаннями;
- взаємодія з органами управління інших рівнів;

- взаємодія з державними структурами влади і управління щодо реалізації законів України, постанов Верховної Ради і Уряду України, розробки проектів законодавчих та інших актів, що мають відношення до даної території;
- здійснення зв'язків із громадськими організаціями, національно-культурними об'єднаннями, засобами масової інформації і пропаганди;
- зв'язки з іншими територіями (регіонами): економічні, транспортні, інженерні, природно-екологічні, історико-культурні тощо.

Важливим є визначення основних напрямків регіонального розвитку як таких, що формують специфіку його АПК:

1. Створення багатофункціональних центрів територіального значення з комплексом обслуговуючих ділових і комерційних центрів, що забезпечують діяльність АПК на регіональному рівні.

2. Завершення формування локально-регіональних інформаційних центрів, що забезпечують інформацією про стандартний рівень забезпечення продовольчими продуктами в периферійних районах.

3. Ліквідація екологічно шкідливих і ресурсномістких технологій чи впровадження екологоорієнтованих заходів на ряді комплексоутворюючих підприємств.

Результатом дослідження зовнішніх факторів має стати виявлення загальних характеристик і тенденцій майбутнього розвитку систем, що оточують територію; їх необхідно розглянути з точки зору специфічних можливостей та загроз, які можуть вплинути на стратегію розвитку в цілому. Стосовно другого напрямку аналізу – потенціалу самих територій, – то тут є специфіка, яку необхідно враховувати при розробці і виборі стратегії розвитку агропромислового комплексу, у тому числі сільського господарства.

Потенціал будь-якої території формується під впливом численних факторів, різноманітних за своїм змістом і спрямованістю. Деякі з цих факторів збільшують можливості території щодо реалізації поставлених перед нею завдань, інші, навпаки, являють собою обмеження щодо їх повного використання, а отже, знижують загальний потенціал розвитку. Складовими частинами потенціалу (стосовно організації) можуть бути такі елементи, як технологія, виробниче обладнання, споруди, їх потужність, обладнання з переробки і передачі інформації, структура влади, розподіл посадових функцій і повноважень щодо прийняття рішень, внутрішні системи і процедури, культура, норми і цінності, відношення людей до змін, кваліфікація кадрів, їх мотивація і здатність вирішувати завдання стратегічного розвитку [5].

У спеціальній літературі докладно викладено методи дослідження цих функціональних зон і показники, за якими можна оцінити основні характеристики підприємств, їх сильні чи слабкі сторони. Щодо методології проведення аналогічного дослідження на рівні території, то вона практично не розроблена. Більш того, необхідність аналізу формулюється поки що тільки у вигляді постановки проблеми.

Проведені нами теоретичні дослідження показали, що аналіз можна проводити за різними підходами та методологічними схемами. Одна з них – це виділення в соціально-економічній системі території великих функціональних підсистем. Пропонується проводити аналіз за такими основними підсистемами: економічних реформ, споживчого ринку, екології й інженерної інфраструктури. Кожна з них реалізує чітко поставлені цілі і завдання, що у сукупності забезпечують той чи інший рівень розвитку агропромислового комплексу території в цілому.

У табл. 1 подано можливі напрямки, за якими доцільно виконувати комплексне дослідження факторів у кожній підсистемі.

При виборі варіантів розвитку агропромислового комплексу та його територіальної організації повинні домінувати фактори підсистеми економічних реформ. Можна виділити чимало слабких сторін у регіональному розвитку, які

заважають повному використанню потенціальних можливостей агропромислового комплексу. Серед них відзначимо такі, як “незалежність” реформування підприємств АПК від потреб і стратегії розвитку регіону; розвиток підприємництва, орієнтований переважно на місцевий попит; слабка ринкова інфраструктура; висока фізична зношеність технічних систем на підприємствах агропромислового комплексу; нестача капіталовкладень у розвиток сільського господарства; “відплив” кваліфікованих кадрів із цієї сфери господарювання; складна екологічна ситуація в ряді регіонів – повітряне і ґрунтове забруднення, що багаторазово перевищує норми.

Таблиця 1 - Напрямки дослідження факторів внутрішнього середовища та їх впливу на АПК за функціональними підсистемами території

Підсистема економічних реформ	Підсистема споживчого ринку	Підсистема екології й інженерної інфраструктури
<p>Розвиток і підтримка малого підприємництва. Організація, підтримка та проведення приватизації землі та окремих підприємств на території.</p> <p>Розробка та реалізація інвестиційних програм. Економія та пошук додаткових фінансових ресурсів.</p> <p>Антимонополярна політика.</p> <p>Рекламно-інформаційні програми.</p> <p>Робота з продажу нерухомості та прав оренди на власність та землю.</p>	<p>Розвиток інфраструктури торгівлі, побутового обслуговування жителів і мереж громадського харчування.</p> <p>Підвищення якості і культури обслуговування жителів підприємствами мереж громадського харчування.</p> <p>Координація і контроль роботи підприємств і організацій споживчого ринку (режими, ліцензії, місця і т.д.)</p> <p>Організація шкільного і дошкільного харчування дітей.</p> <p>Організація сезонної торгівлі (овочі, квас, морозиво тощо).</p> <p>Розвиток мережі об’єктів забезпечення й обслуговування підприємств споживчого ринку у ринкових умовах (оптові і дрібнооптові бази, ринки).</p>	<p>Розробка і реалізація організаційних програм щодо зниження забруднень води, ґрунту і повітря.</p> <p>Лісонасадження і розвиток лісопаркового господарства.</p> <p>Виведення і перепрофілювання шкідливих підприємств і виробництв.</p> <p>Розвиток і будівництво об’єктів для збереження особистих автомобілів громадян.</p> <p>Підготовка техніки, засобів і систем з обслуговування доріг і проїзних територій у зимовий період.</p> <p>Сезонні упорядкувальні, повеневі та інші заходи.</p> <p>Профілактичні протипожежні, протиепідеміологічні та інші заходи, у т.ч. за надзвичайних ситуацій.</p>

Вибираючи й обґрунтовуючи варіанти розвитку агропромислового комплексу певної території, необхідно враховувати всю систему взаємодій, яка склалася між органами управління і самоврядування і організаціями різних форм власності. Сама альтернативність вирішення цієї проблеми закладена в концепціях соціально-економічного розвитку регіонів. Можна виділити три варіанти рішень, кожний з яких використовує ті чи інші можливості стосовно подальшого розвитку агропромислового комплексу в концептуальному плані.

Перший варіант орієнтований на збереження раніше сформованих тенденцій у розвитку територіальної організації АПК. При цьому кількість місць прикладення праці в цій сфері господарювання балансується з наявними трудовими ресурсами,

чисельність яких визначається відповідно до демографічних прогнозів. Недоліки даного підходу виявляються в тому, що слабкі сторони в функціонуванні агропромислового комплексу дещо випадають з поля зору органів управління. Це, насамперед, можливе загострення екологічної ситуації і вираження соціальних проблем на підприємствах комплексуючих галузей, що потребує додаткових фінансових ресурсів для їх вирішення.

Вихідною базою другого можливого варіанта розвитку подій є теза про те, що виробничі території комплексуючих галузей, що вивільняються в результаті виведення підприємств за межі міста, можуть бути використані під будівництво соціальних і житлових об'єктів. Відповідно до такого сценарію розвитку подій слід очікувати зростання чисельності населення певної території, скорочення кількості місць прикладення праці, що зумовить зростання міграції населення в інші регіони. Цей варіант оцінюється позитивно з погляду екологічної ситуації, яка покращиться за рахунок виведення ряду підприємств, що особливо сильно забруднюють навколишнє середовище.

Третій варіант пропонує повне технічне переоснащення або перепрофілювання на екологічно чисте виробництво всього промислового потенціалу агропромислового комплексу регіону. Це зумовить скорочення чисельності населення і перевищення кількості робочих місць порівняно з власними трудовими ресурсами території, сприятиме формуванню необхідних передумов для розвитку агропромислового комплексу. З точки зору екологічної обстановки і фінансового стану різних сфер господарювання цей варіант розглядається як найкращий у зв'язку з тим, що надходження від податків, які стягуються з підприємств і організацій комплексуючих галузей АПК, мають значно зрости, а проблеми екології перестають бути менш гострими. Звичайно, реалізація даного варіанта – це довгострокова стратегія, орієнтована на яку необхідно приймати стратегічно важливі рішення на більш короткий період. При цьому органам, які розробляють стратегію соціально-економічного розвитку регіону, необхідно враховувати все різноманіття регіональних умов і виявляти зародки прогресивних тенденцій в організаційних формах, процесах і методах управління агропромисловим комплексом регіону.

Відомо, що господарюючі суб'єкти певної території звичайно дотримуються тієї стратегії, яка найбільш відповідає їх інтересам і специфіці умов функціонування. В економічній теорії виділяють кілька базових стратегій розвитку організації, які є цілком придатними і для сфери регулювання діяльності АПК:

- стратегія обмеженого зростання, яка застосовується у сформованих комплексуючих галузях зі стабільною технологією і характеризується як найпростіший і найменш ризикований шлях дій;
- стратегія зростання, яка використовується найчастіше в галузях, що динамічно розвиваються, з високими темпами зростання виробництва продовольчої продукції і реалізації;
- стратегія скорочення або “останнього засобу”, характерну для підприємств зі стійкою тенденцією до зниження обсягу виробництва й інших показників діяльності;
- комбіновану стратегію, що являє собою поєднання розглянутих вище базових варіантів розвитку. Як правило, цю стратегію вибирають великі організації з розвиненою диверсифікованістю, у процесі якої створюються одні, ліквідуються інші підприємства, змінюються співвідношення підприємств із різними стратегіями і т.ін.

Очевидно, що саме остання стратегія може бути використана як базова для розвитку АПК, оскільки вона відображає складність і різноманіття об'єктів, що тут господарюють, і їх різну роль у досягненні виробничих цілей території.

Вибір варіанта розвитку агропромислового комплексу території не повинен базуватися винятково на такому важливому критерії, як максимізація прибутку, чи на дохідних надходженнях, одержуваних від виробничої діяльності. Доцільно

використовувати багатокритеріальний підхід, що безпосередньо впливає на:

- рівень перспективного соціально-економічного розвитку території;
- обсяг і склад нового будівництва і реконструкцію діючих підприємств комплексують галузей;
- розмір і збільшення кількості робочих місць, підприємств харчової і переробної галузі агропромислового комплексу, рекультивованих природних елементів;
- мінімальний (гарантований) стандарт якості середовища проживання населення і максимально припустимий (нормальний) рівень ресурсоспоживання й екологічного впливу.

Таким чином, основу методології вибору варіанта розвитку агропромислового комплексу території, запропонованої в дослідженні, становить чітка постановка цілей на всіх рівнях регіонального управління, яка орієнтована на збільшення ВВП; розвиток приватного сектору в сільському господарстві і прибуткового підприємництва.

При аналізі зовнішніх факторів, що істотно впливають на вибір варіанта розвитку агропромислового комплексу, у центрі уваги мають перебувати такі аспекти: координація і розмежування повноважень між органами влади по вертикалі; розвиток соціально-економічних міжтериторіальних зв'язків з асоціаціями, союзами, об'єднаннями комплексують галузей; зміцнення зв'язків із громадськими організаціями, засобами масової інформації, а також з іншими територіями регіону і країни.

Під час аналізу так званих внутрішніх факторів, які залежать від потенціалу самих територій, доцільно здійснювати їх класифікацію за функціональними підсистемами: економічних реформ, споживчого ринку, екології й інженерної інфраструктури. Кожна з них реалізує чітко поставлену мету і завдання, взаємозв'язок між якими необхідно урахувати при комплексному розгляді об'єкта дослідження.

Отже, при виборі варіанта розвитку агропромислового комплексу території має використовуватися багатокритеріальний підхід, що враховує її вплив на: рівень перспективного соціально-економічного розвитку території; обсяг і склад нового будівництва і реконструкцію діючих підприємств; розміри збільшення робочих місць, рекультивованих природних елементів; мінімальний стандарт якості сільського середовища і максимально припустимий рівень ресурсоспоживання й екологічного впливу.

Теоретичні дослідження показали, що існує нерозривний зв'язок між вирішенням усієї сукупності проблем агропромислового комплексу і станом регіональної економіки, що характеризується, у першу чергу, рівнем продуктивності праці й ефективністю роботи тих підприємств і організацій, що розміщуються на певній території і забезпечують задоволення продовольчих потреб людей. Високопродуктивна регіональна економіка є умовою підйому рівня життя, збільшення зайнятості і більш повного задоволення соціальних потреб жителів, у тому числі й у сфері АПК.

Список літератури

1. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України: теорія та практика розвитку / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: Наукова думка, 1996. – 262 с.
2. Чернюк Л.Г., Зеленський С.М., Зеленська О.О. Територіальна організація регіональних продовольчих комплексів України. – К.: РВПС України, 1999. – 86 с.
3. Чумаченко М.Г. Проблеми регіональної політики в Україні // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – С. 342-350.
4. Концепція державної регіональної політики. Затверджено 23.10.2000. – К., 2000. – 12 с.
5. Андрушків Б.М., Кузьмін О.Є. Основи менеджменту. – Львів: Світ, 1995. – 294 с.

В статье углубляются методологические аспекты развития агропромышленного комплекса региона

In clause the methodological aspects of development of agriculture of region go deep.